

**Eski Mimar Yazısı Sanatı Metinlerinin
Restorasyonu
– yahut –
Sivas'taki Çifte Minareli Medrese'nin Hâli – 3**

Metin AKAR*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: 01 Şubat 2021 / 01 February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Şubat 2021 / 10 February 2021

(Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Eski mimar yazısı, hat sanatının az bilinen bir dalıdır. Genellikle celî yazı olarak, dinî mimarî eserlerinin dış yüzünü kaplayan, aynı zamanda duvarları koruyan bir yazı türüdür. Türk sanatında kullanımı XII. yüzyılda başlar. Adi veya sırlı tuğla ile veya her ikisi birlikte kullanılarak yazılır. Sivas'ta 1271'de yapılan Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde noktalı celî, minarelere giriş kapısı üstündeki kartuşlarda eski mimar yazısının çok özel ve dünyanın başka bir şehrinde kullanılmamış şekli denenmiştir. Zamanla bu

---

* **Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul / TÜRKİYE. metinakar@aydin.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-3847-0561>
DOI: 10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v07i1001**

yazılar cahillerin yaptığı müdahalelerle orijinalitesini büyük ölçüde kaybetmiştir. Makalede özellikle dejenere edilen eski mimar yazısı ile yazılmış panoların aslı şekilleri çizilmiştir. Ayrıca taç kapı, ön cephe süsleme alanları ve minareleri ile bu medrese bir simetri şaheseridir. Minarelerden birisi bilinmeyen bir sebepten yıkılmış, yazıları dökülmüş, ancak hat sanatı ve geleneklerinden haberdar olmayanlar tarafından yeniden örülmüş, yazısı sağlam kalan yazıya bakılarak yazıldığı için hat simetrisi bozulmuştur. Minareyi çepeçevre saran doğru yazı ve yazı kompozisyonu anlatılmış ve çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Metin tamiri, Sivas, Çifte Minareli Medrese, Hat Sanatı, Eski mimar yazısı, Hatt-ı bennâ'î*

Restoration of Texts of Old Architect Writing Art

– or –

State of the Double Minaret Madrasa in Sivas – 3

Abstract: Ancient architecture writing is a little known branch of calligraphy. Usually as "celî" writing, it is a type of writing that covers the outer face of religious architectural works and also protects the walls. Its use in Turkish art begins in the 12th century. It is written with

ordinary or glazed brick or both together. Dotted celî is available in the minarets of the Double Minaret Madrasa built in 1271 in Sivas. A very special form of the old architect's writing, which has not been used in any other city in the world, was tried on the cartridges on the entrance to the minarets. Over time, these writings have lost their originality to a great extent with the interventions made by the inexperienced. In the article, the original shapes of the panels written with the degenerated old architect script are drawn. In addition, this madrasa is a masterpiece of symmetry with its crown door, front facade decoration areas and minarets. One of the minarets was demolished for an unknown reason, and their writings were lost. However, it was re-knitted by those who were not aware of the art and traditions of calligraphy. Since the restoration was made by looking at the solid bleeding parts, the calligraphy symmetry of the work is broken. The correct writing and composition surrounding the minaret are explained and drawn.

Keywords: *Text repair, Sivas, Çifte Minareli Medrese, Calligraphy, Old Architect Writing, Hatt-ı bennâ'î*

Giriş

Hat tamiri, öncelikle bir metin tamiri olmakla birlikte, literatürümüzde metin tamiri konulu kitap ve makalelerde verilen bilgilerin, bu disiplinler arası çalışmada kısmen işe yaradığını belirtmek isteriz. Hat, özel olarak da eski mimar yazısı ürünleri söz konusu olunca, yararlanılacak yöntemlerin farklılığı ve vasıfları konusunda daha önce, uluslararası bir ilmî konferansta, uluslararası bir platformda görüşlerimizi, sürenin kısalığı sebebiyle özet olarak dile getirmiştik (Akar, 2008: 17-19). Makalede ele alınan konu, problem ve problemin çözümü meselelerinin daha iyi anlaşılması için, Giriş'te kûfi yazı ve bu üsluptaki yazıların sınıflandırılması, kûfiden türeyen eski mimar yazısı ile oluşturulmuş yazı istiflerinde görülen *aritmetik dizi* ve *aritmetik dizi sistemi*, Çifte Minareli Medrese hakkında kısa tarihî bilgi vermek isteriz.

Kûfi Çeşitleri

Sivas Çifte Minareli Medresesi'nin minarelere çıkış kapılarının hemen üstünde bulunan iki büyük yazı mekânını ile her iki minarede süsleme unsuru olarak kûfi yazıdan yararlanılmıştır. Bu yapıdaki yazının önemini, değerini ve hat tarihi içindeki yerini tespit etmeden önce kûfi yazının tarihi

ve türleri hakkında bilgi vermemizin yararlı olacağına inanıyoruz.

Hat konusunda isim yapmış bilim adamlarımızdan Ali Alpaslan, Arapların yazı yazmaya, Sinâ yarımadasında doğduğu tahmin edilen Ârâmî yazısıyla başladıklarını, bu yazının V. ve VI. yüzyıllarda kûfiye dönüştüğünü bildirmektedir (1999: 19). Kûfi, Arap yazısının genellikle dik, köşeli ve sert çizgiler ihtiva eden bir çeşididir. Adını, Kûfe şehriden aldığı tahmin edilir. Bu şehir Bağdat'ın kuruluşuna kadar bilim ve sanat merkezi olmuş, kûfi yazı da bu şehirde gelişerek şekillenmiş, bir standarda ulaşmış ve bu şehrin adıyla anılmıştır (Alpaslan, 1999: 19).

Kûfi yazı X. yüzyıla kadar bütün İslâm ülkelerinde yaygın olarak kullanılmış, sonra yerini kısmen ve tedricen sülüs ve nesih yazılara bırakmakla birlikte tamamen kaybolmamış, XVIII.-XIX. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Yaygın olarak da Ulu Türkistan ve İran abidelerinin, tarihî yapılarının duvar dışlarını hem sıva gibi korumuş hem de süslemiştir.

Kûfinin başlıca beş çeşidi vardır¹:

1. *Çiçekli kûfi*: Bu yazıda harflerin uçları, yazı başlıkları yaprakla, kıvrımları da stilize edilmiş dal, çiçek ve hayvan motifleri ile bezenirdi.
2. *Örgülü kûfi*: Elif ve lâm gibi harflerin uçları veya ortaları geometrik güzellik sağlayacak şekilde sarılarak yazılan kûfi çeşididir.
3. *Az çok yuvarlaklık gösteren kûfi*: Daha çok Kur'ân-ı Kerîm yazımında kullanılırdı.
4. *Dik köşeli kûfi*: Diğer adları hatt-ı satrancilî, hatt-ı murabba^c, hatt-ı hendesî geometrik kûfi. Kâğıt, taş, mermer üzerine yazılabildiği gibi, derzsiz olarak renkli taş veya fayans malzeme ile de yazılır.
5. *Eski mimar yazısı*: Hatt-ı bennâ'î de denir. Makalemizin konusunu teşkil eden yazı da bu türdendir.

Eski Mimar Yazısının Özellikleri

Eski mimar yazısı teriminin Farsçadaki karşılığı *hatt-ı bennâ'î*dir. Türkçede bu terimlerin yerine *ma^ckûlî hat* terimi de kullanılmıştır. Eski mimar yazısı esas itibariyle üç

---

¹ Hat kitaplarında farklı açılardan bakarak farklı sayıdan oluşan tasnifler de yapılmıştır. Mesela bkz.: Hasan Kasım Habeş, *Cemâliyetü'l-Hattü'l-Kûfi*, Beyrut 1990, s.7; Bilâl Abdül-Vahhâb Er-Rufâ'î, *Hattu'l-^cArabîyyu Târihu ve Hâzırhu*, Beyrut 1990, s. 117-121.

safhadan sonra umumun gözüne hitap eder hâle gelir, vitrine çıkar. Fikrî hazırlık safhasında, yazının uygulanacağı mimarî eserin manevî şahsiyeti veya muhtemel kullanım alanı göz önüne alınarak istif için uygun ibare veya cümleler seçilir. Seçim sırasında da yazı mekânları mutlaka göz önünde bulundurulur. Aynı ekipte çalışan eski mimarların ellerinde, bu iş için hazırlanmış katalogların var olduğunu sanıyoruz. Çünkü aynı kumpanyaların ayrı ustalarının başka başka şehirlerde yaptığı aynı fonksiyonlu binaların dış yüzlerini kaplayan yazılarını dikkatle incelediğimizde gördük ki çoğunlukla aynı ifadeler tekrarlanmıştır. Örnek olarak, Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi ile aynı mimarlar ve sanatkârlar grubunun Taşkent'teki Zengi Ata Külliyesi ve Semerkant'taki Bibi Hanım Mescidi'nin dış yüzünde aynı ifadeler ve bu ifadelerle oluşturulan hat istifleri, genellikle aynı veya birbirine çok yakın özelliktedir.

Yazıda kullanılacak ifadeler önce, Özbek ve Kazak Türklerinde “tor köz” denilen kareli kâğıtlara klâsik kûfi üslûbu ile düz bir çizgi üzerine, en kısa çizgisi üç nokta, ikinci ve üzeri boyutları, düzenli olarak 2 nokta boyunda eklemelerle standartlaştırılır; hem göze hoş gelecek hem de yazı noktalarını oluşturan tuğlalar ile dolgu tuğlaları arasında bir tuğla boyu boşluğu aşmayacak düzende motifler oluşturulur. Kazak Türkçesinde bu motifler “oyu”

kelimesiyle, yani *oya* olarak adlandırılır². İşin en zor, çok sabır isteyen safhası bu safhadır. Bu istif işi başarıldıktan sonra, kûfi istif, yine kareli kâğıt üzerinde ma^ckilî üslûba, adapte edilir. Bu ilk motifin etrafı da aynı motifle çepeçevre doldurularak sağlıklı çizimin sağlaması yapılır. Burada önemli bir açıklamada bulunmak isteriz. Kûfi yazıda harfler, yönleri değişse bile mutlaka doğru çizgi boyunca yerleşir. Bu yazı eski mimar yazısına dönüştürülünce hat çizgileri 45 derecelik bir açı ile ya sağa aşağıya veya sağa yukarıya kayar. Bu sapma, başka yazılarda soldan sağa doğru, düz bir hat üzerinde okuma ve yazmaya alışmış kişiyi zora sokar; okumayı zorlaştırır. Ancak bu üsluptaki yazıya güzellik sağlayan unsurlardan biri de bu eğim ve bu eğimle oluşturulan motiflerdir.

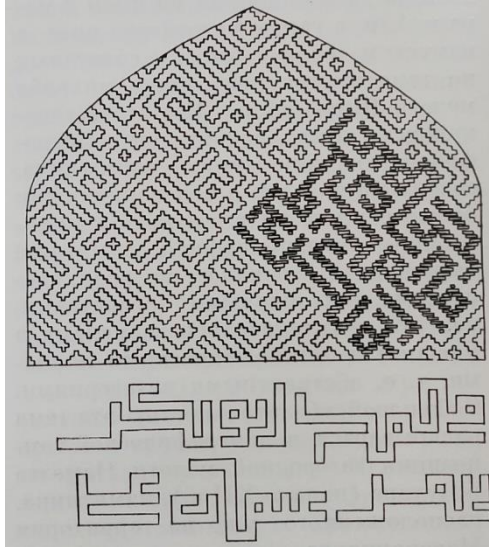
² Sovyetler Birliği döneminde, orta öğretim öğrencileri, öğretmenleri nezaretinde bu tür yazılarla süslenmiş anıt eserlere, müzelere götürülüp dış duvarları süsleyen bu yazı motifleri öğrencilere sadece bir motifmiş gibi gösterilir ve tanıtılmış. Bir yazı olduğu dahi bilinmez veya söylenmezmiş. Kazakistan'ın, eski adı Astana, yeni adı Nur Sultan olan başkentindeki L. Gumilov Avrasya Millî Üniversitesi'nde görevimizin bitmesine yakın günlerde, o zamanki Devlet Başkanı Sayın Nur Sultan Nazarebayev'in tam adını, eski mimar yazısı üslubu ile, bir spiral oluşturacak şekilde yazarak Saray'a hediye etmiştik. Bu olayı halka duyuran (yazar: Bavırcan Omarulı'nın) Aykırı Respublikalık Kogamдық-Sayasi Gazete'deki haber şu başlığı taşıyordu: Prof. Metin Akar: Koca Ahmet Yassavi kesenesiniñ kabırgasındaki örnek dep jürgenimiz-eski jazular! [“Prof. Dr. Metin Akar : “Hoca Ahmed Yesevi türbesinin duvarlarındaki motif dediklerimiz eski yazılar.”] 9 Mavsım 2006, Cuma, Sayı 102 (554), s. 4.

Resim 1. Buhara Cuma Namazgâhı mihrabı (Karahanlı dönemi, XII. yy).

Yazılar sırsız tuğla ile ve çıkıntılı olarak yazılmıştır. (Metin Akar arşivinden.)

Resim 2. Buhara Cuma Namazgâhı mihrap yazılarının deşifresi (Tuyakbayeva: 1989:104)

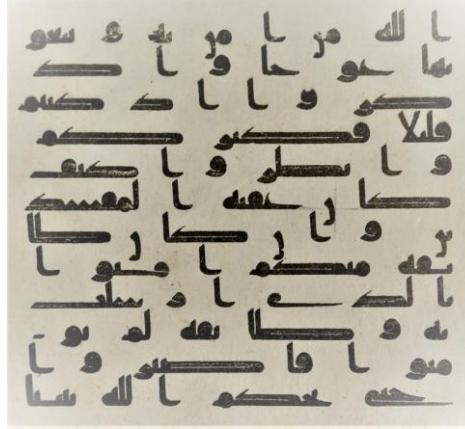
Klâsik mimar yazısı, sırsız ve çoğunlukla renkli sırlı tuğlalarla yazılır. Klâsik yazı rengi açık mavi ve Türkuaz renginde olur. Yazı çerçeveleri lacivert sırlı tuğlalarla çizilir. Zaman zaman yeşil ve beyaz sırlı tuğlaların kullanıldığına da şahit olunur. Yazı tuğlaları, -istisnai birkaç örnek dışında-, daima düşey olarak dizilir. Dolgu tuğlaları da hep yere paralel olarak yerleştirilir.

Yazı renginin standardı olduğu gibi, kullanılan tuğlaların boyunun da bir standardı vardır. En uzun tuğla 17x5x5 cm, orta boy tuğla 11x5x5 cm, en kısa tuğla 5x5x5 cm boyutlarında olur. Tuğlalar üç defa fırınlanarak³ sertlik ve esneklik kazandırılır. İbare ve motif çerçevelerinde, bazı süsleme motiflerinde koyu mavi sırlı tuğlalar kullanılır. Koyu renkli sırlanmış tuğlalarla çizilen çerçevelerin yazı mekânını dar gösterme gibi bir fonksiyonu da vardır. Bu özelliği Semerkant minarelerindeki çerçeveler ile Ahmed Yesevî külliyesinin doğu ve batı duvarlarındaki çerçevelerde açıkça görmekteyiz. Koyu mavi renkle sırlı tuğlalar eğer ibare içinde ise bunların ibare veya cümlelerin başlangıç ve bitiş harflerini

---

³ Anlatacağımız yöntemi Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi restorasyonunda çalışan işçi ve sanatkârlardan dinledik: Birinci defa pişirilen tuğlaların tamamı dövülerek toz haline getirilir. Bu tozdan bir ölçü, tuğla çamurundan iki ölçü alınarak (yani 1/3'ü pişirilmiş tuğla tozu, 2/3'ü tuğla çamuru) olarak tekrar karılır ve fırınlanır. İkinci defa pişen tuğla yine ezilip toz haline getirilir; yine aynı ölçülere uyularak tekrar çamur karılır ve tuğlalar fırına verilir. Böylece çok dayanıklı, kolay kolay kırılmayan ve aynı zamanda esnek tuğla elde edilmiş olur.

gösterdiğini, okumayı kolaylaştırıcı unsur rolünü üstlendiğini de burada önemle belirmeliyiz. Yine okuyucuya kolaylık sağlamak ve mekânda kusurlu boşluğu doldurmak için nadiren nokta konduğuna şahit olabiliriz. Ama kûfi yazı tarihte her zaman noktasız yazılmıştır; Kur'ân-ı Kerîm yazılırken bile asla nokta kullanılmazdı. Aşağıda, Hz. Peygamber'in damadı ve ilk İslâm devletinin dördüncü devlet başkanı olan Hz. Osman'ın el yazısıyla yazdığı rivayet edilen bir Kur'ân-ı Kerîm sayfasında nokta kullanılmama ilkesi açıkça görülmektedir:

Resim 3. Kûfi hatla yazılmış Kur'ân-ı Kerîm sayfası.

Eski yazılarda, yazı boyunu ölçmede nokta esas alınır. Nokta, her bir kenarı, yazı yazılan kalemin ağzının uzunluğunda olan bir karelik birimdir. Nokta boyu birimleri yazıda birlik, tekrarlarla sağlanan güzellik ve denge sağlar. Eskiden, Kur'ân-ı Kerîm yazımında kullanılan kûfi yazıda en

kısa çizgi üç nokta boyunda olurdu. Kûfnin bir çeşidi olan eski mimar yazısında ise başlı ve gözlü harflerin hareketleri dört nokta boyunda olur (Alpaslan, 1999:19). Sonraki yazı çizgi boyutu üçer nokta boyu uzatılarak oluşturulur. Bu yapı ve çoğalma/uzama *eski mimar yazısında* aşağıdaki gibi bir aritmetik dizi ve aritmetik yazı sistemi ortaya çıkarır. Bu sistem bilinmezse tamirlerin doğru olma ihtimali hemen hemen yoktur.:

Aritmetik dizi: 4 7 10 13 16 19

a1 a2 a3 a4 a5 a6

Aritmetik dizi sistemi: $a_1=3+1$, $a_2=3 \times 2+1$, $a_3=3 \times 3+1$,
 $4a=3 \times 4+1$, $a_5=3 \times 5+1$, $a_6=3 \times 6+1$

Eski yazı genellikle kamyş kalem ve mürekkep kullanılarak kâğıt veya işlenmiş deri üzerine yazılırdı. Çelik kalemle taş veya mermer üzerine yazılanlar da vardır. Fırça aracılığı ile duvar, tahta veya kâğıt üzerine yazılmış yazılar da vardır. Mimarlıkta dış cephe kaplaması ve estetik unsur olarak sade ve renkli sırlı tuğlalar kullanılarak “sıvama” yazı yazılırdı. Motifler bina duvarlarına nakşedilirken klâsik yazı araç gereçleri kullanılmadığı için, bazı hat nazariyecileri tuğla ile yazılan eski mimar yazısını gerçek yazı saymazlar, onu *itibarî yazı* olarak nitelendirirler (Yazır, 1972: 75-76) ve kitaplarında eski mimar yazısından genellikle uzun uzun

bahsetmezler. Yazır, eski mimar yazısını, Habib'in *Hatt u Hattâtîn* adlı eserinden iktibas ederek, “*Tamamı düz harflerden olur, yuvarlak harfler yoktur*” (1305: 21) şeklinde tanıtır ve devamla, bu yazıda harflerin hepsinin düz, köşeli, geometrik ve hareketsiz oluşunu, sertlik ve kesinlik ifade ettiğini söyleyerek kanaatini bildirir (1972:75).

Biz, eski yazıları büyüklüklerine göre üç grupta toplarız:

1.Normal büyüklükteki yazılar: Bunların boyları ve hareketleri hat kitaplarında belirtilmiş ve sıkı kurallara bağlanmıştır.

2.Gubârî hat veya gubârî yazı: Bu yazılar genellikle bir tüyden oluşan fırça ile yazılan çok küçük ve çok ince yazılardır. Nadiren görülen bir yazı çeşididir.

3.Celî yazılar: Normalin üstünde veya çok büyük ölçülerde yazılan yazılardır. Camilerde, resmî binalardaki levhalarda, duvar yazılarında celî hattın yararlanılır. Celî yazı iri fırça veya tahta kalemlerle yazılabileceği gibi, mevcut bir yazı istifi kareli kâğıtlar üzerinde, belli oranlarda büyütülüp, yazı kenarları iğne ile delinip yazı mekânı üzerine pudra veya renkli toz boya ile silkelendikten sonra fırça ile yazılabilir. Makalemizin konusu olan yazı da eski mimar yazısının celî sınıfına girer. Ancak bunlar silkme yoluyla değil, iri malzeme ile, yani tuğlalarla yazılmışlardır.

Eski mimar yazısının farklı bir istif özelliği vardır. Eğer yazı mekânı geniş ise, mekânın geometrik şekli nasıl olursa olsun, genellikle helezonik istif şekli uygulanır. Bu sebeple bir kısım harf veya kelimeler ters yazılmış gibi görülür. Restorasyoncuları yanıltan hususlardan biri de istif şeklindeki bu özelliktir. Bir ibarenin istif şeklini doğru tespit etmek restorasyon işlemleri için çok önemlidir. Çerçeve içine istif edilen kelimelerin, ibarelerin veya cümlelerin okunması nispeten kolaydır. Yazı, bir çerçeve içine veya çerçeve kullanılmaksızın yazılır; istif yine helezonik şekildedir. Her yazı birimi (fizik diliyle *atomu*) dört defa tekrar edilir. Bu şekildeki eski mimar yazılarını okumak daha da zor olur. Bu gibi durumlarda bir kısım mimarlarımız okuyucuya kolaylık olmak üzere, her yazı *atom çekirdeğini* teşkil eden ibarenin ilk ve sondaki harf (veya mecburen bitişik yazılan harf ve harf gruplarını) farklı renkte dizer/yazar. Hattâ iyi usta olan mimar-hattatlarımız bu farklı renkteki harfleri yan yana getirerek göze hoş gelen şekiller yaratabilirler. Bu şekiller eğer dönen cisimler şeklinde olursa, yazı mekânını geniş gösterme gibi farklı bir fonksiyonu da yüklenirler.

Çifte Minareli Medrese Hakkında Tarihi Bilgi

Çifte Minareli Medrese 1271-72 yılında, İslâm hukuku okutulmak için, İlhanlı veziri Sahib Şemseddin

[Mehmed] Cüveynî tarafından yaptırılmıştır. Bu husus taç kapının üst ve yan kısımlarında yer alan tarihî kitabeden anlaşılmaktadır. Medresenin ilk adı *Vezir Şemseddin Medresesi* olmuştur. Halk arasında, *Dârü'l-Hadîs* olarak da bilinir. Binanın mimarı ile ilgili bir kayıt bulunmamakla birlikte bu zat, genel kabule göre Kөлük bin Abdullah'tır (Ertuğrul,1993: 312). 1886'da ana eyvana bir hastane yaptırılmıştır (Gönülalan, <http://www.sivascity.com/sivas-cifte-minareli-medrese>). Bu olayın 1882 yılında cereyan ettiğine dair farklı bir görüş de mevcuttur (Ertuğrul, 1993:312). Yapının, daha sonra Askerî Rüşdiye olarak kullanıldığı; bir ara da İsmet Paşa İlkokulu olarak hizmet verdiği Sivas'ta anlatılır.

Çifte Minareli Medrese'deki Eski Mimar Yazıların Bugünkü Hâli

Çifte Minareli Medrese'de minarelerde, minarelere giriş kapılarının üstündeki yazı mekânlarında eski mimar yazısı ile yazılmış metinler, kelimeler mevcuttur. Minareler, taç kapının üst köşelerinde itibaren görünür ve her ikisinde *noktalı ma'kulî* diye adlandırdığımız bir eski mimar yazısı ile, “Muhammed” ismi, her iki minarede de ters vaziyette ve sıvama olarak yazılmıştır. İki minarede de “Muhammed” adının ters yazılması insanların kafasını karıştırmaktadır. Meselâ, bir derginin kapağında bu medresenin fotoğrafı,

muhtemelen “Muhammed” adının doğru okunmasını temin etmek için, ters basılmıştır. Ancak kargaşa ortadan kalkmamış, aynı derginin içinde düz basılmıştır (*Uçuş Noktası*,2011: kapak, 48-49).

Minarelerden biri orijinaldir; diğeri, -muhtemelen- bir felaket sebebiyle, halktan derlediği rivayetleri nakleden bir yazara göre de Timur'un mancınıkları ile (Gönülalan, <http://www.sivascity.com/sivas-cifte-minareli-medrese>) yıkılmış ve ayakta kalan minaredeki yazıya bakılarak, cahil duvarcılar tarafından, yazılarıyla birlikte ayağa kaldırılmıştır. Orijinal minare, belki gövdesindeki iki adet çember yardımıyla yazı tuğlaları düşmeden günümüze kadar gelebilmiştir.

Bu medrese, taç kapısı, cephe dekorasyonu, plâni itibariyle simetrisinin en yoğun olarak denendiği ender yapılardan biridir. Birbirine paralel konumda bulunan iki minarede de simetrik (bakışık, aynalı, mütenâzır, müsenna) yazı bulunması icap eder. Yüzümüzü taç kapıya dönüp, ellerimizi avuç içleri yere bakar şekilde ve parmaklarımızı iyice açıp, uzatıp baktığımızda, iki elimiz arasında tam bir simetri olduğunu görürüz. Sağ ve sol ellerimizdeki parmaklarımızın görünüşünün, aşağıdaki fotoğrafta görülen simetrik “Allah” yazısını ne kadar çok andırıldığını düşünebiliriz.

Resim 4. Bursa Ulu Cami simetrik hat istiflerinden. (M. Akar arşivinden.)

İşte aslî her unsuru ile tam bir simetri göstereren Çifte Minareli Medrese'nin minarelerindeki yazıların, yani “Muhammed” kelimesinin, çemberli minarede doğru yani ters “Muhammed” şeklinde yazılmış, fakat simetriği olan çembersiz minaredeki yazı da ters olarak yazılmış, yanlış yapılmıştır.

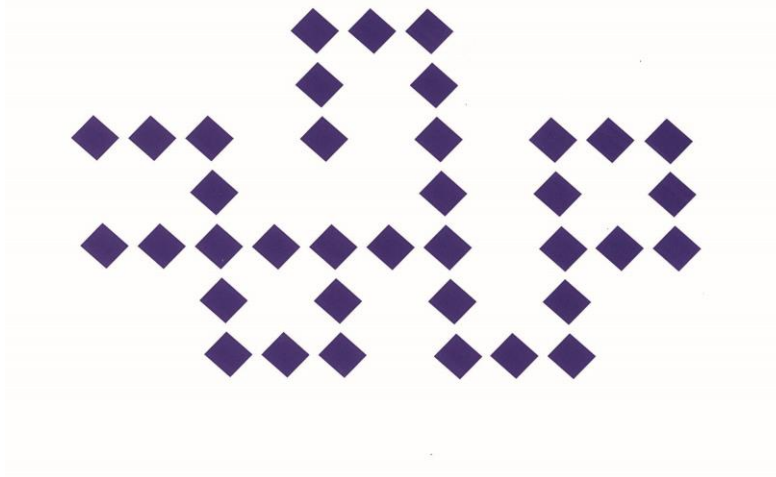

Resim 5. Çemberli ve çembersiz minarelerin, minare giriş kapılarının üstündeki yozlaştırılmış yazıların (arka cepheden) görünüşü. (M. Akar arşivinden)

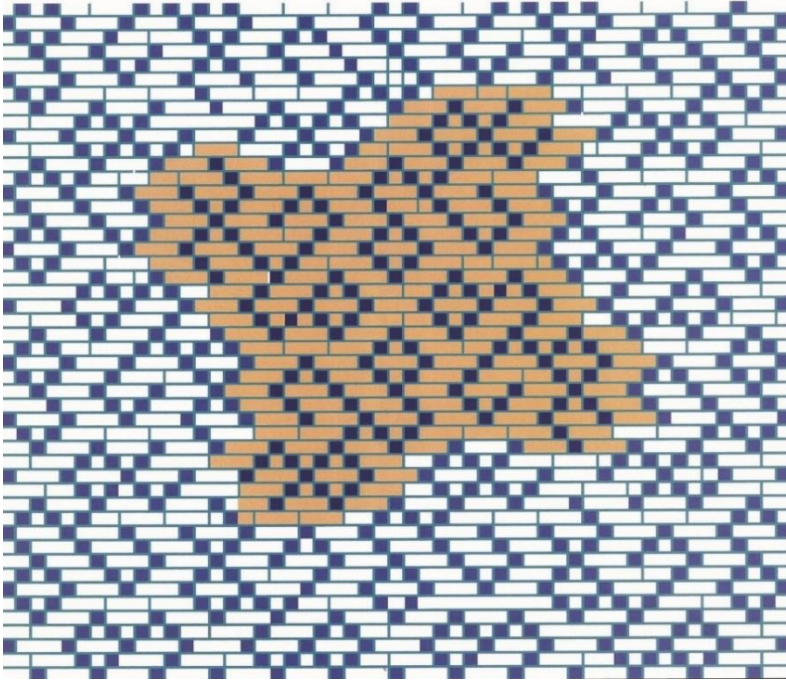
Resim 6. Çemberli minaredeki “Muhammed” kelimeleri, simetri gereği olarak ters yazılmıştır. Orijinal hâli korunmuştur. (M. Akar arşivinden)

Her iki minarede de “Muhammed” kelimesinin ters yazılmış olmasında bir gariplik vardır. Türk hat sanatında, böyle kutsal, çok saygıdeğer varlıkların adlarının, simetri sanatı uygulamaları dışında ters yazıldığı görülmemiştir. Yazı bu haliyle hem geleneğe, hem edebe aykırıdır. Yapılacak iş, çembersiz minarenin bütün yazı ve adi tuğlaları, derzleri, sökülüp yazı zemini temizlendikten sonra, geleneksel yapııştırıcı harç ve renk maddesi kullanılarak,

Çizim 1. Muhammed.

şeklinde ve sıvama olarak aşağıdaki şekilde yazı minareye yazılmalıdır (Akar, 2013: 693-694):

Çizim 2. “Muhammed” kelimesinin sipiral şeklinde, 4’lü olarak istifli ve sıvama yazılışı. (M. Akar arşivinden)

Resim 7. Çembersiz minaredeki yazının restorasyondan sonraki görünümü yukarıdaki fotoğraftaki gibi olmalıdır. Doğru şekli budur.

Çembersiz Minare Giriş Kapısının Üstündeki Eski Mimar Yazısı

Öncelikle belirmemiz gerekir ki minare kaidelerindeki yazılar, genelde Türk ve dünya hat sanatının, özelde eski mimar yazısı sanatının eşsiz örnekleridir. Bu yazı, yaygın adı “ma°kılî hat” olan *eski mimar yazısının* çok özel ve ender olarak denenen ve dejenere edilse bile bazı unsurları ile

günümüze kadar gelebilen, muhtemelen eşi başka şehirlerde görülmeyen örnekleridir. Bu önemli hususu belirttikten sonra bir başka özel tespit ve kanaatimizi de şöyle ifade edebiliriz: Ma^ckılî yahut *eski mimar yazısının*, en küçük boyu, daha önce de belirttiğimiz gibi üç nokta uzunluğunda olursa “*kûfi ma^ckılî*”; dört nokta boyunda olursa, sadece “*ma^ckılî*”; beş nokta boyunda olursa “*iri ma^ckılî*” veya “*celî ma^ckılî*” diye adlandırabiliriz⁴. Çifte Minareli Medrese'nin minare kaidelerindeki bu celî ma^ckılî yazılar, bu çok özel yazılar, sistemini bilmeyenler ve yazıyı okuyamayanlarca maaeşef bugünkü berbat hâle getirilmiştir. Metin tamiri ve ma^ckılî tazı konusunda bilgi ve tecrübelerimizi birleştirerek, mültidisipliner bir çalışma yapıp bu yazıların nasıl restore edilmesi gerektiği konusunda çizimler ürettik.

Bu Eşsiz Yazılar Nasıl Eski Ve İlk Hâline Dönüştürülebilir?

Çembersiz minare giriş kapısının üstündeki zemindeki eski mimar yazısının günümüzdeki hâli, yozlaştırılmış hâli aşağıdaki fotoğrafta görülmektedir:

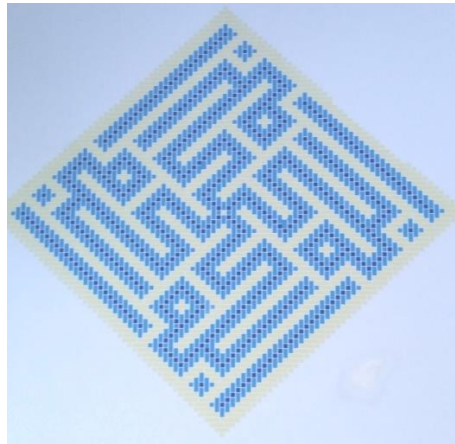
---

⁴ Bu tasnif ve adlandırma, incelemelerimize ve bugünkü bilgilerimize dayanılarak tarafımızdan yapılmıştır. Eski mimar yazısı konuda başka tasnif ve alandırma örneklerine rastlamadık.

Resim 8. Çembersiz minare giriş kapısı üstündeki “Allah” yazısının bugünkü durumu.
(M. Akar arşivinden)

Bu kartuştaki yazı, diğer taraftaki yazı üslubu ile, ancak yazı ve zemin tuğla renkleri değiştirilerek, tezat yaratılarak yazılmıştır. Noktaların boyutları her iki tarafta da aynıdır. Bozulan yazının nasıl restore edileceğini gösteren çizimimiz aşağıdadır (Akar, 2010:6-8):

Çizim 3. Allah (4 defa, spiral).

Çerçevesiz Minare Giriş Kapısının Üstündeki Yazı

Çerçevesiz minare kaidesindeki yazı alanında sadece dört defa “Allah” kelimesi yazıldığı halde, çemberli minarenin giriş kapısının üstündeki yazıda “**Muhammed, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali**” isimleri birer defa kullanılarak ve helezonik istifle yazılmıştır. Hattat-mimar burada manevî bir tezat planlamış, sonra yazıda bir nokta için, iki adet 11x5x5cm.lik adi tuğla arasında 5x5x5 cm.lik siyah sırlı tuğla kullanmıştır. Tezadı devam ettirmek için de yazıların arasına konması gereken 11x5x5cm.lik adi tuğla yerine açık mavi renkli sırlı tuğlalar yerleştirmiştir. Okuma bilmeyenlerce dejenere edilmiş olan yazının günümüzde çekilmiş fotoğrafı aşağıdadır:

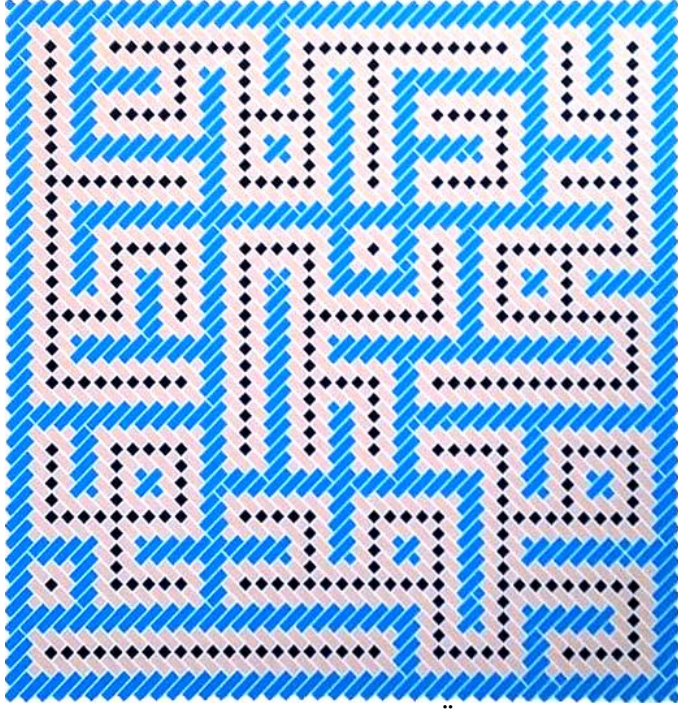

Resim 9. Çemberli minarenin giriş kapısı üstündeki yazının günümüzdeki hâli⁵.

(M. Akar arşivinden)

⁵ Bu çizim “Tarihî Mimar Yazısı ve Serbest Kûfler” başlıklı kişisel hat sergimizde (İstanbul Atakent Kültür ve Sanat Merkezi, 08-28 Ocak 2019) teşhir edilmiştir.

Çizim 4. “Muhammed, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali”.

Çemberli minarenin kaidesinde bulunan ve dejenere edilmiş olan yazının doğru ve restore edilmiş şekli yine tarafımızdan çizilmiş ve ilk defa özgün bir makale düzeyinde Aydın Türklük Bilgisi Dergisi’nde yer almıştır⁶.

---

⁶ Yazıyı deşifre edip tamir ettikten sonra, “acaba hat tarihimizde bu kelimelerle ve bu şekilde istif edilmiş hat örneği var mıdır?” diye araştırma yaparken, M. B. Yazır’ın, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli-1*, adlı kitabında (Ankara 1972), bizim çizimimizin kûfi çizimine rastladık. Ancak bu celi mimar yazısının iptidai şekli idi ama çalışmamızın sağlamlasını yapmaya da yarıyordu.

Sonuç

Makalemizde metin tamiri bilgilerimiz ile eski mimar yazısı hakkındaki bilgi ve deneyimlerimizden hareketle bir sanat eserinin nasıl restore edilebileceğini anlattık. Çizimlerimizin şeklen ve ölçüler bakımından yüzde yüz doğru ve yapıya uygulanabilir nitelikte olduğundan eminiz. Sadece renklerin tonu hakkında az da olsa içimize sinmeyen hususlar var. Bilgisayar konusunda uzman olmadığımız için en yakın renklere ulaşmaya çalıştık. Ancak, iş başa düşer, devletimizin bize ihtiyacı olursa, teknik elemanlardan yardım alarak orijinal renklere ulaşabiliriz.

Renk konusunda ilgililerin bir kere daha dikkatini çekmek isteriz: Son restorasyonda (2010 yılı restorasyonunda), minare yazı ve kaplama/dolgu tuğlalarının arasına, derzlere, muhtemelen su geçirmeyen bir malzeme olan “Blue’s Art derz dolgu harcı” doldurulmuştur. Her ne kadar tarihî eserlerin restorasyonunda çağdaş malzemeler kullanılması görüşünde olan teorisyenler ve uygulamacılar varsa da, geleneksel mimarimizde olmayan bu malzemenin kullanılmasından endişeye düştüğümüzü de belirtmek isteriz.

Tarihî eserlerdeki tarihî yazıların restorasyonu, daha doğru ve bilimsel adı ile restütisyonu, yani mimari yapının; sonradan değiştirilmiş veya kısmen yok olmuş bölgelerinin, orijinal hâli, ya da değişikliğe uğradığı tarihteki durumunun

anlatılması”(https://www.sigmamuhendislik.com.tr/eski-eser-projeleri/) bilgi, tecrübe ve uzmanlık gerektiren iddialı bir iştir. Yöneticilerin hepsinden bu vasıfları ve bilgileri beklemek doğru bir davranış olmaz. Yüksek dereceli yöneticilerin “*Biz Çifte Minareli Medrese’deki yazıları nasıl restore ettik? Nasıl ilk defa bir yazının varlığını tespit ettik?*” gibi asılsız, gerçeği yansıtmayan iddialara nasıl muhatap olduklarının bir örneğini hayretle okumuşuzdur (Yalçınkaya, 2011: ana sayfa). Restorasyon yaptıran kurumların birinci derecedeki sorumluları, bu işi gerçekten bilen bilim adamları ile irtibat kurmadıkça milletimizin namusuna emanet edilen bu tür övünç kaynağı olan eserler “ucube” gibi kalmaya devam edecektir. Biz bu makale ile sadece tarihe not düşmek istedik.

Kaynaklar

Akar M. (2008). Bazı Eski Mimarî Eserlerde Mimar Yazısı İle İlgili Hatâları Belirleme ve Tamir Yöntemleri. Abay Adındaki Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Üniversitenin 80. Kuruluş Yılına İthaf Edilen Uluslar Arası İlmî ve Pratik Konferansı, Almatı /Kazakistan 29-30 Nisan 2008, [Açılış oturumunda okundu. Bildiri metni, Konferans bildirileri kitabı- I. bölümünde yayımlandı : “**Кейбір көне түрк**

сәулет ескерткіштеріндегі жазулар және оларды қалпына келтіру әдістері. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым Министрлігі Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, *Түркілердің Тарихи-Мәдени Мұрасы Еуразиялық және Орталық Азия Контексінде, Алматы, 29-30 сәуір 2008 жыл, 1.Бөлім, Алма Ата 2008, s. 17-19.]*

Akar, M. (2010). Sivas'taki Çifte Minareli Medresenin Hâli, *Yesevî Dergisi* (203): 6-8.

Akar, M. (2013). Mimarî Eserleri Doğru Okumak veya Sivas'taki Çifte Minareli Medresenin Hâli, *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Alpaslan, A. (1999). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sanat.

Çetin, N. M. (1992). İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi (Yâkût devrinin sonuna kadar), *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul: IRCICA.

Ertuğrul, Ö. (1993). Çifte Minareli Medrese, *DİA*, C. 8, s. 312, İstanbul.

Gönülalan, T. Sivas Çifte Minareli Medrese Hakkında Tanıtım Yazısı, <http://www.sivascity.com/sivas-cifte-minareli-medrese/> (17.01.2013).

Habib. (1305). *Hatt u Hattâtîn*, İstanbul.

Туякбаева, В. Т. (1989). *Эпиграфический декор архитектурного комплекса Ахмеда Ясави*, Алма Ата: Өнер.

Uçuş Noktası. (2011). Türkülere en çok Sivas Yakışır, (4), Kasım, s. ön kapak, 48-49.

Yalçınkaya, H. (2011). Çifte Minareli Medrese'de 740 Yıllık Mimari Sır, *Milliyet.com.tr*, Gündem Ana Sayfa, Haber, 25 Kasım.

Yazır, M. B. (1972). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli-1*, Ankara. <https://www.sigmamuhendislik.com.tr/eski-eser-projeleri/> (17.01.2021).